

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.7>

А. В. Пекарчук

orcid.org/0009-0004-1100-8240*аспірантка кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права
Пенітенціарної академії України*

ПОЗАСУДОВІ ФОРМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ ЯК ЗАСІБ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку правової системи України, питання ефективності правосуддя займає ключову позицію. Традиційні судові процедури, хоч і є основним механізмом вирішення спорів, часто стикаються з низкою проблем, таких як перевантаженість судів, тривалість розгляду справ, високі витрати та формалізм. У цьому контексті позасудові форми врегулювання спорів набувають особливої актуальності як альтернативний спосіб вирішення правових конфліктів.

Факторами, які підкреслюють актуальність цієї теми, виступають: 1) перевантаженість судової системи (в Україні, як і в багатьох інших державах, суди стикаються з великим навантаженням по кількості справ; позасудові процедури можуть допомогти розвантажити суди, дозволяючи вирішувати спори швидше та ефективніше); 2) зростання кількості економічних спорів (з подальшим розвитком ринкових відносин кількість економічних спорів між суб'єктами господарювання постійно зростає; позасудові методи врегулювання дозволяють сторонам зберегти ділові відносини та уникнути публічного розголошення конфлікту); 3) європейська інтеграція (Україна прагне інтегруватися в європейський правовий простір; позасудові форми врегулювання спорів є невід'ємною частиною сучасних правових систем розвинутих держав).

Таким чином, позасудові форми врегулювання спорів є важливим елементом сучасної правової системи, що сприяє підвищенню ефективності правосуддя. Враховуючи їх переваги та перспективи розвитку, дослідження та впровадження позасудових форм врегулювання спорів в Україні є надзвичайно актуальним та необхідним для удосконалення правосуддя та підвищення рівня захисту прав людини.

Стан опрацювання проблематики. Проблема позасудового врегулювання спорів в Україні набуває все більшої актуальності в контексті реформування судової системи та загалом національної правової системи. Незважаючи на те, що це питання почало активно обговорюватися відносно недавно, вже існує певна кількість наукових робіт, присвячених різним аспектам цієї проблематики.

Серед авторів, які досліджували вказану проблематику, згадаємо таких як: С. Білуга, Н. Боженко, Н. Гресь, А. Закопай, О. Кармаза, С. Корінний, Р. Миرونюк, Р. Опацький, О. Сидельников, А. Собакарь, Т. Шинкар, О. Шевчук, Г. Яновицька та ін.

Означені автори аналізують чинне законодавство України, що регулює позасудові форми врегулювання спорів, зокрема, Закон України «Про медіацію» [1], а також відповідні положення Цивільного кодексу України [2] та інших нормативно-правових актів. Досліджуються прогалини та суперечності в законодавстві, а також пропонуються шляхи їх усунення. Окрім цього, вивчаються питання створення та функціонування інститутів позасудового врегулювання спорів, таких як медіаційні центри, арбітражні установи тощо. Аналізується їхня ефективність, доступність для учасників спору та рівень довіри до них, проводяться соціологічні опитування з метою виявлення ставлення громадян та суб'єктів господарювання до позасудових форм врегулювання спорів, їхньої обізнаності про ці процедури та готовності до їх використання.

Незважаючи на досягнуті результати, дослідження проблематики позасудових форм врегулювання спорів в Україні перебуває на початковій стадії. Існує значний потенціал для подальших досліджень, які дозволять глибше зрозуміти цей феномен та розробити ефективні механізми його впровадження в практику.

Метою статті є висвітлити позасудові форми врегулювання спорів як засіб удосконалення правосуддя в Україні.

Виклад основного матеріалу. Попри всі переваги позасудових форм врегулювання спорів, в Україні їх розвиток залишається на недостатньому рівні. На нашу думку, такий стан їх використання обумовлено низкою факторів, серед яких слід вказати наступні.

По-перше, це недостатня обізнаність населення. Однією з головних перешкод на шляху розвитку позасудових форм врегулювання спорів є низький рівень обізнаності громадян та бізнесу про існування та переваги цих методів. Більшість населення звикла звертатися до суду як до основного способу вирішення конфліктів (до того

ж, як до самого крайнього варіанту), не знаючи про альтернативні можливості. Це особливо актуально для малих та середніх підприємств, які часто не мають достатніх ресурсів для тривалих судових процесів і могли б отримати значну вигоду від використання позасудових методів.

Наголосимо, що йдеться про сприйняття позасудових форм як ефективних засобів вирішення спорів. Так, у цьому контексті згадаємо тезу Ю. Бакай та В. Кузьміної про те, що «відсутність впродовж довгого часу законодавчого закріплення медіації як одного із альтернативних способів вирішення спорів в Україні певним чином гальмувало розвиток агроекспортних відносин, адже іноземні контрагенти цілком виправдано могли відмовлятися укладати зовнішньоекономічні контракти з українською стороною через невизнання останньою процедури медіації, що позбавляло сторін у швидкий та мирний спосіб вирішувати будь-які суперечності» [3, с. 112].

По-друге, це недосконала правова база. Хоча в Україні існують певні законодавчі акти, що регулюють позасудові методи вирішення спорів, вони часто є недостатньо розвиненими або суперечливими. Наприклад, закон щодо медіації потребує низки уточнення та гармонізації з міжнародними стандартами. «Для розвитку медіації (як форми захисту цивільних прав) необхідно внести зміни до Закону України «Про медіацію»» [4] – наголосують вітчизняні науковці.

Відсутність чіткої та зрозумілої правової бази створює додаткові труднощі для впровадження та використання позасудових форм врегулювання спорів. Додамо, що вже вказаний закон про медіацію було прийнято лише наприкінці 2021 року. І як правильно вказує Н. Гресь «режим воєнного стану, спричинений збройною агресією російської федерації проти України, введений з 24 лютого 2022 р., значно загальмував процес впровадження медіації, що був активізованим із прийняттям закону України «Про медіацію»» [5, с. 161].

По-третє, це відсутність професійної підготовки та ресурсів. Для ефективного функціонування позасудових форм вирішення спорів необхідні кваліфіковані фахівці – медіатори, арбітри та консультанти. В Україні таких спеціалістів не так і багато, що ускладнює поширення та застосування позасудових форм вирішення спорів. Крім того, бракує ресурсів для створення та підтримки центрів медіації та арбітражу, а також для проведення відповідних тренінгів та семінарів.

По-четверте, це культурні та психологічні бар'єри. В українському суспільстві все ще переважає традиційне уявлення про суд як єдиний законний спосіб вирішення конфліктів. Це пов'язано з історичними та культурними особливостями, а також з недостатньою довірою до

нових, менш формалізованих методів. Крім того, багато людей схильні вважати, що лише судове рішення має достатню силу та обов'язковість.

Для подолання зазначених проблем та сприяння розвитку позасудових форм вирішення спорів в Україні необхідно вжити комплекс заходів:

1. Популяризація позасудових форм вирішення спорів, що передбачає проведення широкомасштабних інформаційних кампаній, спрямованих на роз'яснення переваг та можливостей позасудового розв'язання спорів для населення та бізнесу.

2. Удосконалення законодавства, що передбачає прийняття нових та внесення змін до існуючих законодавчих актів з метою створення чіткої та ефективної правової бази для позасудового розв'язання спорів. Для того, щоб позасудові форми врегулювання спорів могли ефективно функціонувати та доповнювати правосуддя, необхідно створити відповідну правову базу. Це включає в себе прийняття законодавства, що регулює процедури медіації, арбітражу та інших позасудових методів, а також визначення їх взаємодії з судовою системою.

3. Підготовка фахівців, що передбачає створення програм підготовки та підвищення кваліфікації медіаторів, арбітрів та інших спеціалістів у сфері позасудового розв'язання спорів.

4. Підтримка з боку держави. Цей напрям передбачає впровадження державних програм та ініціатив, спрямованих на розвиток та підтримку позасудових методів вирішення спорів, а також створення відповідної інфраструктури.

Водночас, на нашу думку, особливої уваги потребує вирішення питання подолання культурних та психологічних бар'єрів, що потребує зміни світогляду учасників суспільних відносин. Цей чинник зменшує значення того, що сучасне суспільство все більше орієнтоване на діалог, компроміс та пошук взаємовигідних рішень (а позасудові процедури відповідають цим тенденціям) і відбувається поступове збільшення довіри до альтернативних методів вирішення спорів. Для широкого впровадження позасудового врегулювання спорів необхідно проводити інформаційні кампанії, спрямовані на підвищення обізнаності населення та бізнесу про переваги та можливості позасудових методів вирішення спорів. Це допоможе змінити традиційні уявлення про правосуддя та стимулювати використання альтернативних методів.

Наголосимо, що позасудові форми врегулювання спорів є важливою альтернативою традиційному судовому процесу. Хоча ці методи не зачіпають суди безпосередньо, вони сприяють удосконаленню правосуддя в Україні через різноманітні механізми, що дозволяють ефективніше та справедливніше вирішувати конфлікти.

На нашу думку, позасудові форми врегулювання спорів доцільно розглядати саме як засіб удосконалення правосуддя, виходячи з наступних положень.

По-перше, йдеться про розвантаження судової системи. Однією з головних переваг альтернативних методів вирішення спорів є можливість значно знизити навантаження на судову систему. У багатьох країнах, включаючи Україну, суди часто перевантажені справами, що призводить до затримок у розгляді та винесенні рішень (на необхідності «пропорційного розподілу навантаження та скорочення витрат бюджетних коштів» як засобу удосконалення правосуддя наголошують Т. Бабкова та І. Тесленко [6, с. 44]; надмірне суддівське навантаження було предметом вивчення В. Стратонова та В. Рибалко [7, с. 59–65]). Позасудові методи, такі як медіація та арбітраж, дозволяють вирішувати частину конфліктів поза судовими залами, що звільняє ресурси для розгляду більш складних та важливих справ.

По-друге, йдеться про підвищення ефективності та швидкості вирішення спорів. Позасудові методи врегулювання спорів зазвичай є швидшими, ніж традиційні судові процеси, що дозволяє сторонам конфлікту швидше досягати рішення та уникати тривалих та виснажливих судових процесів. Швидкість вирішення спорів є критично важливою, особливо в господарських конфліктах, де затримки можуть мати серйозні фінансові наслідки. На цій ознаці наголошують такі науковці як О. Заверуха [8], Г. Дяченко та О. Резнік [9], В. Курило [10] та ін.

По-третє, це зниження витрат на правосуддя. Вартість судових процесів може бути значною, особливо для малих та середніх підприємств або громадян з обмеженими фінансовими ресурсами. Позасудові методи, зокрема медіація та переговори, зазвичай є менш витратними, що робить правосуддя більш доступним для широкого кола осіб.

По-четверте, це підвищення якості рішень. Медіація та інші позасудові методи сприяють досягненню більш взаємовигідних рішень, які враховують інтереси обох сторін. Це дозволяє уникнути ситуацій, коли одна сторона відчуває себе такою, яка програла, що може призвести до подальших конфліктів та непорозумінь. Замість цього, позасудові рішення часто сприяють збереженню відносин та досягненню довгострокових результатів.

По-п'яте, це зменшення формалізму та підвищення гнучкості. Традиційні судові процеси часто регулюються строгими процедурами та формальностями, що може ускладнювати досягнення справедливого рішення. Позасудові методи дозволяють сторонам бути більш гнучкими у виборі процедур та умов, що відповідають їх конкретним потребам та обставинам.

По-шосте, це збереження відносин. Оскільки позасудові методи зазвичай орієнтовані на співпрацю та компроміс, вони сприяють збереженню або навіть покращенню відносин між сторонами, що особливо важливо в бізнесі та сімейних конфліктах.

По-сьоме, це конфіденційність. На відміну від судових процесів, які є публічними, позасудові процедури можуть бути конфіденційними, що дозволяє сторонам зберегти приватність своїх справ.

Висновки. Розвиток позасудових форм вирішення спорів є надзвичайно важливим для підвищення ефективності правосуддя в Україні. Подолання існуючих бар'єрів та вжиття необхідних заходів сприятиме не лише зниженню навантаження на судову систему, але й підвищенню рівня правової культури та довіри до правових інститутів серед громадян та бізнесу.

Позасудові форми врегулювання спорів є ефективним засобом удосконалення правосуддя в Україні. Вони дозволяють знизити навантаження на судову систему, підвищити ефективність та швидкість вирішення спорів, знизити витрати на правосуддя, підвищити якість рішень та забезпечити більшу гнучкість у вирішенні конфліктів. Інтеграція позасудових форм врегулювання спорів у правову систему України потребує створення відповідної правової бази, підготовки фахівців та проведення інформаційних кампаній, що сприятиме їх широкому впровадженню та використанню.

Література

1. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 7. Ст. 51.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Бакай Ю.Ю., Кузьміна В.О. Медіація як альтернативний спосіб урегулювання агроекспортних спорів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 112–117.
4. Костюченко О.Є., Монаєнко А.О., Атаманчук Н.І. Медіація як форма захисту цивільних прав. *Нове українське право*. 2022. № 1. С. 49–56.
5. Гресь Н. М. Теоретико-правовий аналіз медіації та її принципів. URL <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/362/9865/20567-1?inline=1>
6. Бабкова Т., Тесленко І. Шляхи вдосконалення системи судоустрою України в умовах викликів сьогодення. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 4. С. 44–50.
7. Стратонов В.М., Рибалко В.О. Дисциплінарна відповідальність суддів за пунктом 2 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2023. Вип. 4. С. 59–65.
8. Заверуха О. Б. Застосування медіації при вирішенні податкових спорів: досвід країн центральної та північної Європи. *Правові новели*. 2023. № 20. С. 87–92.

9. Дяченко Г. В., Резнік О. М. Запровадження інституту медіації як альтернативного способу вирішення спорів у податковій сфері. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2017. № 2 (56). С. 63–67.

10. Курило В. О. Альтернативні процедури вирішення податкових спорів: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. № 4. С. 58–67.

Анотація

Пекарчук А. В. Позасудові форми врегулювання спорів як засіб удосконалення правосуддя в Україні. – Стаття.

Стаття присвячена розгляду позасудових методів вирішення спорів як засобу удосконалення правосуддя в Україні є надзвичайно актуальною на сучасному етапі розвитку правової системи. Традиційні судові процедури, хоча й залишаються основним механізмом вирішення спорів, стикаються з проблемами перевантаженості, тривалості процесів, високих витрат та формалізму. Позасудові форми врегулювання спорів, такі як медіація та арбітраж, стають важливими альтернативними методами, що можуть покращити ситуацію.

Відзначено, що в Україні їх розвиток потребує подолання низки бар'єрів, включаючи недостатню обізнаність населення, недосконале законодавство, брак кваліфікованих фахівців та ментальні (культурні) перешкоди. Необхідно впроваджувати інформаційні кампанії, удосконалювати правову базу, готувати спеціалістів та підтримувати державні ініціативи для розвитку позасудових форм.

Акцентовано увагу на таких факторах, що дозволяють розглядати позасудові форми врегулювання спорів як засіб удосконалення правосуддя: розвантаження судової системи, підвищення ефективності та швидкості вирішення спорів, зниження витрат на правосуддя, підвищення якості рішень, зменшення формалізму та підвищення гнучкості, збереження відносин, конфіденційність.

Резюмовано, що позасудові форми врегулювання спорів є ефективним засобом удосконалення правосуддя в Україні. Вони дозволяють знизити навантаження на судову систему, підвищити ефективність та швидкість вирішення спорів, знизити витрати на правосуддя, підвищити якість рішень та забезпечити більшу гнучкість у вирішенні конфліктів. Інтеграція позасудових форм врегулювання спорів у правову систему України потребує створення відповідної правової бази, підготовки фахівців та проведення інформаційних кампаній, що сприятиме їх широкому впровадженню та використанню.

Ключові слова: арбітраж, медіація, позасудові форми врегулювання спорів, правосуддя, судова реформа, судова система.

Summary

Pekarchuk A. V. Out-of-Court Dispute Settlement Forms as a Means of Improving Justice in Ukraine. – Article.

The article is devoted to consideration of out-of-court dispute resolution methods as a means of improving justice. It is emphasized that the problem of the effectiveness of justice in Ukraine is extremely relevant at the current stage of the legal system development. Traditional court procedures, although they remain the main mechanism for resolving disputes, face problems of congestion, lengthy processes, high costs and formalism. Out-of-court forms of dispute resolution such as mediation and arbitration, are becoming crucial alternative methods that can improve the situation.

It was noted that their development in Ukraine requires overcoming a number of barriers, including insufficient awareness of the population, imperfect legislation, lack of qualified specialists and mental (cultural) obstacles. It is necessary to implement information campaigns, improve the legal basis, train specialists and support state initiatives for the extrajudicial forms development.

Attention is focused on the following factors that make it possible to consider extrajudicial forms of dispute settlement as a means of improving justice: relieving the burden on the judicial system, increasing the efficiency and speed of dispute resolution, reducing justice costs, improving the quality of decisions, reducing formalism and increasing flexibility, preserving relations, and confidentiality. Although these methods do not directly affect the courts, they contribute to the justice improvement in Ukraine through various mechanisms that allow for more efficient and fairer resolution of conflicts.

It is summarized that out-of-court forms of dispute settlement are an effective means of improving justice in Ukraine. They make it possible to reduce the burden on the judicial system, increase the efficiency and speed of dispute resolution, reduce the costs of justice, improve the quality of decisions and ensure greater flexibility in conflict resolution. The integration of out-of-court forms of dispute settlement into the legal system of Ukraine requires an appropriate legal framework making, specialists training and information campaigns conducting, which will contribute to their widespread implementation and use.

Key words: arbitration, mediation, out-of-court forms of dispute settlement, justice, judicial reform, judicial system.